

Jowita Żurawska-Chaszczewska

"Kreacja ojca w powieściach nadniemeńskich Elizy Orzeszkowej : studium językowo-stylistyczne",
Elżbieta Skorupska-Raczyńska,
Gorzów Wielkopolski 2013 :
[recenzja]

Studia Językoznawcze 13, 291-296

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Skorupska-Raczyńska, *Kreacja ojca w powieściach nadniemeńskich Elizy Orzeszkowej (studium językowo-stylistyczne)*, Gorzów Wielkopolski 2013, ss. 220

Od wielu lat w kręgu zainteresowania lingwistów znajdują się badania idiolektów pisarzy i poetów polskich, w tym analiza języka osobniczego oraz języka utworów, czego pokłosiem są liczne publikacje¹. Przedmiotem dociekań naukowych jest również twórczość autorów dziewiętnastowiecznych, w tym wielkich romantyków oraz wybitnych pozytywistów, a wśród nich Elizy Orzeszkowej. Dorobkiem artystycznym tej prozaiczki interesowało się wielu badaczy², spośród których nie sposób pominąć Elżbiety Skorupskiej-Raczyńskiej, autorki wielu rozpraw naukowych poświęconych utworom pisarki³.

Po latach rozważań lingwistycznych dotyczących między innymi barw, kreacji postaci, kreacji przyrody i artefaktów w powieściach Orzeszkowej, Badacz-

¹ Np. E. Badyda, *Świat barw – świat znaczeń w poezji Zbigniewa Herberta*, Gdańsk 2008; J. Kobylińska, *Gwara w utworach Władysława Orkana*, Kraków 1990; T. Korpysz, J. Puzynina, *Wolność i niewola w pismach Cypriana Norwida*, Warszawa 1998; D. Kozaryn, *Językowy obraz faz życia ludzkiego w utworach Mikołaja Reja*, Szczecin 2009; W. Lubaś, *Osobliwości językowe poezji Ignacego Krasickiego*, Kraków 1992; D. Ostaszewska, *Język poetycki Jana Andrzeja Morsztyna. Z zagadnień semantyki*, Wrocław 1993; J. Rychter, *Językowa kreacja przyrody nieożywionej w utworach poetyckich Juliusza Słowackiego*, Szczecin 2009; T. Skubalanka, *Słownictwo poezji miłosnej J. Słowackiego na tle tradycji*, Toruń 1966; T. Smółkowa, *Słownictwo i fleksja „Lalki” Bolesława Prusa. Badania statystyczne*, Wrocław 1974; J. Węgier, *Język Franciszka Bohomolca*, Poznań 1972; E. Teleżyńska, *Nazwy barw w twórczości Cypriana Norwida*, Warszawa 1994; A. Wilkoń, *O języku i stylu „Ogniem i mieczem” H. Sienkiewicza. Studia nad tekstem*, Kraków 1978; M. Wojtak, *O języku i stylu Wesela Stanisława Wyspiańskiego*, Lublin 1988.

² Np. J.G. Borkowska, *Orzeszkowa – szkic do biografii duchowej*, w: *Prus i inni. Prace ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Ficie*, pod red. J.A. Malika i E. Paczowskiej, Lublin 2003, s. 349–364; J. Detko, *Eliza Orzeszkowa*, Warszawa 1971; idem, *Orzeszkowa wobec tradycji narodowowyzwoleńczej*, Warszawa 1965; K. Handke, *O właściwościach prywatnego języka Elizy Orzeszkowej*, w: *Studia o twórczości Elizy Orzeszkowej*, pod red. J. Paszka, Katowice 1989, s. 104–150; K. Kłosiński, *Mimesis w chłopskich powieściach Orzeszkowej*, Katowice 1990; H. Kurkowska, *Składnia w utworach Orzeszkowej*, „Poradnik Językowy” 1951, z. 8, s. 1–9; z. 10, s. 1–7; A. Seniów, *Językowa kreacja kobiet w wybranych powieściach Elizy Orzeszkowej*, Szczecin 2012.

³ Np. E. Skorupska-Raczyńska, *Barwy świata natury w „Nad Niemnem” Elizy Orzeszkowej*, „Studia Językoznawcze” 2002, t. 1, s. 339–354; eadem, *Funkcja barw w językowej kreacji wybranych postaci w „Nad Niemnem” Elizy Orzeszkowej*, w: *Twórczość Elizy Orzeszkowej*, pod red. K. Stępnika, Lublin 2001, s. 93–108; eadem, *Językowa kreacja lasu w „Nad Niemnem” Elizy Orzeszkowej*, Zeszyty Naukowej PWSZ, z. 1, Gorzów Wielkopolski 2006, s. 137–146; eadem, *Kolorystyka dworu i zaścianka w „Nad Niemnem” Elizy Orzeszkowej*, „Studia Językoznawcze” 2006, t. 5, s. 199–215.

ka zdecydowała się na publikację książki, w której w sposób pionierski podejmuje ważne, i jak dotąd nieomówione, zagadnienia językowej kreacji postaci ojca w utworach *Nad Niemnem*, *Cham*, *Dziurdziowie*, zaliczonych w pracy do powieści nadniemeńskich.

Wybrany temat jest nieprzypadkowy, bowiem, jak zauważa sama Autorka: „Wizerunek ojca zapisany w pamięci wielością doświadczeń wpływa na identyfikowanie innych w antropocentrycznie postrzeganym, zgodnie z wykształtanymi umiejętnościami i nabytymi możliwościami analizowanym, ocenianym i nazywanym świecie. Na kształt obrazu ojca mają również wpływ jego wizerunki wykreowane w dziełach i arcydziełach literackich, do których bezsprzecznie należą realistyczne powieści Elizy Orzeszkowej” (s. 18), zaś przedstawione w pracy analizy i interpretacje stanowią cenne uzupełnienie dotychczasowych rozważań teoretycznych i analitycznych związanych z nurtem badań nad językiem pisarzy, bowiem Elżbieta Skorupska-Raczyńska – co należy podkreślić – posługuje się nowatorską formą opisu, w której porządkuje obszerny materiał wyekscerpowany z analizowanych utworów, by podkreślić oryginalność kreacji Orzeszkowej i bogactwo użytych przez nią środków.

W części wstępnej, teoretycznej, Autorka precyzyjnie formułuje cel rozprawy, którym ma być „próba prezentacji postaci ojców biologicznych i naturalnych, ojczyma, ojca zastępczego, a także opiekuna (prawnego i testamentowego) oraz analizy językowo-stylistycznej ich wizerunków w charakterystycznych dla okresu dojrzałej twórczości pisarki powieściach wydanych w latach osiemdziesiątych XX wieku” (s. 20). Cel ten Badaczka realizuje w kolejnych pięciu rozdziałach o charakterze analitycznym, zaś na zasadzie dopełnienia w rozdziale VI omawia językową kreację matki w utworach Orzeszkowej.

Ponadto we wstępie Autorka, oprócz przedstawienia roli ojca w języku i kulturze (s. 11–18) oraz charakterystyki źródeł (s. 23–28), starannie analizuje terminologię używaną przez badaczy zajmujących się językowym obrazem świata oraz wykorzystujących tę metodę do analizy tekstu artystycznego. Zaakcentować trzeba, że jednocześnie E. Skorupska-Raczyńska prezentuje własną definicję językowej kreacji rozumianej jako propozycja metodologiczna w badaniach nad językiem utworów: „tworzenie w dziele literackim wizerunku kogoś i/lub czegoś przez jego autora, antropocentrycznie postrzegającą opisywaną, odtwarzana i/lub tworzoną rzeczywistość, posiadającą właściwe mu, osobnicze zasoby słownikowe i umiejętność odpowiedniego stylistycznie ich wykorzystania” (s. 22), którą

to należy zaliczyć do najbardziej inspirujących koncepcji w obecnym nurcie badań języka utworów literackich.

Całości rozważań dopełnia zakończenie (s. 186–195), bogata bibliografia (s. 196–205) oraz ułatwiające lekturę indeksy: wykaz skrótów (s. 206), indeks postaci (s. 206–209) oraz objaśnionych wyrazów (s. 210–211), jak również związków frazeologicznych (s. 211–212).

W każdym z pięciu rozdziałów analitycznych, gruntownie i wnikliwie ukazujących językowe i stylistyczne ukształtowanie bohaterów literackich oraz ich otoczenia, Autorka prezentuje wyekscerpowany materiał na tle historycznym, obyczajowym, psychologicznym, kulturowym i politycznym XIX wieku, co pozwala nie tylko bliżej poznać same postaci, ale przede wszystkim umiejscowić je w dynamicznie zmieniającym się świecie: na tle konfliktów między Polakami a zaborcami; w szukających swej drogi środowiskach szlacheckim i chłopskim.

Rozważania odwołujące się do historii kraju, obyczajów, kultury oraz historii języka są zawarte przede wszystkim w częściach wstępnych, którymi opatrzone wszystkie rozdziały. W swoich analizach Badaczka wielokrotnie odwołuje się do paremiologii polskiej, podkreślając: „Zdroworozsądkowe postrzeganie świata skutkuje z jednej strony racjonalnością w logicznym porządkowaniu życia, z drugiej zaś naiwną jego interpretacją. We właściwym traktowaniu porządku pomagały przysłowia, z których czerpać można było mądrość, rozwiązanie i radę, nie pytając i nie prosząc o nią innych” (s. 62).

Rozdział I (s. 29–56) zatytułowany *Benedykt Korczyński – ojciec na miarę czasów* zawiera szczegółową analizę kreacji postaci Benedykta Korczyńskiego z *Nad Niemnem* jako ojca, jako człowieka walczącego o utrzymanie rodziny, majątku w trudnych czasach po powstaniu styczniowym, kiedy to zaborcze władze carskie nasiliły prześladowania.

Elżbieta Skorupska-Raczyńska w swoich rozważaniach wskazuje na powieściowy konflikt ojca z synem jako konflikt pokoleń – niezrozumienie generacji ukształtowanej w duchu romantycznym przez młodych pozytywistów, co prowadzi do konfrontacji, która jednak jest konstruktywna: „Obaj zdali sobie sprawę i z uczucia, jakim wzajemnie się darzyli, i z charakteryzującego ich podobieństwa. Odzyskali obaj zaufanie do siebie [...] i wzmocnili samoocenę” (s. 44–45).

Badaczka analizuje także otoczenie Benedykta, szczegółowo nakreślone przez Orzeszkową, w tym obraz samotności bohatera oraz jego relacje z sąsiadami z zaścianka. Szczegółowość rozważań uprawnia ją do podsumowującego

rozdział stwierdzenia: „w językowej kreacji Benedykta Korczyńskiego odnajdujemy ojca uformowanego na miarę czasów, w jakich przyszło koegzystować nadniemeńskiej wspólnocie szlacheckiego dworu i pobliskiego zaścianka” (s. 50).

Rozdział II (s. 57–85) – *Na chłopski rozum, czyli o roli ojca na wsi* – poświęcony został analizie kreacji ojców w środowisku wiejskim, stąd Autorka charakteryzuje postaci Piotra Dziurdzi, Stepana Dziurdzi i Michała Kowalczuka z powieści *Dziurdziowie*; zaś obraz ojcostwa dopełniają językowe kreacje ich dzieci.

Po wstępie pokazującym sytuację na wsi polskiej w drugiej połowie XIX wieku Badaczka analizuje wizerunek otoczenia bohaterów, kreację ich wyglądu i zachowania, a przede wszystkim stosunek do dzieci. Podkreśla przy tym „subtelną kreskę”, jakiej użyła Orzeszkowa, oddając środkami językowymi i stylistycznymi relacje rodzinne i pokoleniowe, co prowadzi do konkluzji: „Piotr Dziurdzia i Michałek Kowalczyk są niemal modelami wzorowego w środowisku wsi chłopskiej ojcostwa. Postawni i silni wiodą prym w Suchej Dolinie [...]. Wszyscy kochają swe dzieci, dbają o to, by były syte, darzą czułością i troską. Są w stosunku do dzieci cierpliwi, a w przypadku zagrożenia ich zdrowia bądź życia – nieustępliwi” (s. 81–82).

Rozdział III (s. 86–111) – *Paweł Kobycycki – wierzbowy ojciec z nadniemeńskiej wsi* – przynosi analizę Pawła Kobycyckiego, bohatera powieści *Cham*, którego Autorka wyróżnia spośród innych chłopskich postaci z utworów Orzeszkowej gwarowym wyrażeniem *wierzbowy ojciec*: „przybrany ojciec, czyli ten, który nieswoje dziecko przyjmuje za własne, wychowuje, hołubi, troszczy się o nie i po ojcowsku kocha” (s. 87). Zauważa przy tym, że „Orzeszkowa gloryfikuje nie tylko fizyczność Pawła, ale też, a może przede wszystkim, wartość wpływającej nań uczciwej, w naturze i w zgodzie z naturą wykonywanej pracy” (s. 90). Badaczka bowiem analizuje językową kreację tej postaci, konfrontując ją ze stereotypami ojca i matki, funkcjonującymi w kulturze polskiej, jako że powieściowa matka Franka została przez pisarkę wykreowana jako „kobieta zła, nieobyczajna, rozpustna, a czasami – mamy wrażenie – wyrodna [...]. W osobie Pawła natomiast obrazuje pisarka rozwój uczuć ojcowskich w obcym dziecku mężczyźnie: od zaskoczenia, poprzez akceptację chłopca, po rozkwit rodzicielskiej miłości” (s. 106).

Rozdział IV (s. 112–135) – *Ojciec w pamięci* – poświęcony został wielostronnej analizie postaci przodków – ojców, którzy nie są fizycznie obecni w życiu bohaterów, ale, pozostając w ich pamięci, mają wpływ na ich wybory i losy. W upo-

rządkowanym wywodzie, rozpoczynając od mitycznych Bohatyrowiczów – Jana i Cecylii oraz Stanisława Korczyńskiego, ojca Benedykta, Andrzeja i Dominika (podrozdział *Protopłaści*) – Autorka podąża do, wspomnianych zaledwie w *Nad Niemnem*, ojca Teofila Różyca, ojca Jadwigi Domuntówny oraz przywołanych w *Chamie* – ojca Pawła Kobycyckiego czy ojca Franki Chomcówny i innych (podrozdział *Wyrwane z pamięci*), z okrucichów tekstu układając portrety ojców zacnych i tych okrutnych, dbających o rodzinę i nienadających się do pełnienia tej roli.

W części tego rozdziału pt. *W żywej pamięci* Autorka przybliży postaci tych, których obrazy prawie stale towarzyszą dzieciom, omawiając wizerunek ojców-powstańców: Jerzego Bohatyrowicza i Andrzeja Korczyńskiego, których łączy historia, ale dzielą odmienne wybory synów.

Rozdział V (s. 136–159) – *Zamiast ojca – opiekun* – składa się z analizy postaci mężczyzn, którzy opieką prawną i prawie ojcowską otoczyli swoich bliższych i dalszych krewnych. Należą do nich Benedykt Korczyński, jako opiekun Zygmunta i jego matki Andrzejojowej Korczyńskiej, a także Justyny Orzelskiej, oraz Anzelm Bohatyrowicz, stryj Janka, któremu zastępuje ojca. W tej części monografii Autorka bada też kreację bohaterów chłopskich, którzy zgodnie z wiejską tradycją przejęli opiekę nad osieroconym, młodszym rodzeństwem, jak Paweł Kobycycki i Filip Koźluk: „Wykreowanych w powieściach E. Orzeszkowej opiekunów łączy wysoka, ojcowska troska o osieroconych podopiecznych” (s. 156).

W rozdziale VI (s. 159–195) – *O językowej kreacji matki w powieściach nadniemeńskich Elizy Orzeszkowej* – E. Skorupska-Raczyńska przeprowadza analizę postaci kobiecych z powieści Orzeszkowej, przyporządkowując je do opracowanej przez siebie typologii matek: *matka Polka* (Maria Kirłowa), *matka kotka* (Andrzejojowa Korczyńska), *matka kwoka* (Pietrusia Kowalczykowa, Ulana Koźlukowa), *matka kukulka* (Starzyńska, matka Janka Bohatyrowicza i Antolki Jaśmontówny), *matka zaoczna* (Emilia Korczyńska, Agata Dziurdzia), *wierzbo-wa matka* (Marta Korczyńska), co stanowi inspirację do dalszych językowostylistycznych dyskusji.

Ponadto Autorka nie stroni od interpretacji powieściowej rzeczywistości: „Miano matki zaocznej w powieści możemy przypisać Emilii Korczyńskiej, skupionej na sobie i realizacji własnych potrzeb, rozegzaltowanej romantycznie żyjącej w świecie namiętnie pochłanianych przez nią powieści i powieściodeł. W kreacji zaś bliska jest ich bohaterkom” (s. 176). Autorka wyróżnia matki wykreowa-

ne pozytywnie, jak Maria Kirłowa, Ulana Koźlukowa, Pietrusia Kowalczukowa, Marta Korczyńska oraz te, które nie pełnią dobrze swej roli: Emilia Korczyńska, Agata Dziurdziowa, Rozalka Dziurdziowa, Franka Kobyccka.

Kolejnym walorem publikacji jest to, że we wszystkich rozdziałach Skorupska-Raczyńska wnikliwie analizuje liczne środki leksykalnystylistyczne: epitety, porównania, eufemizmy, metafory, formy ekspresywne, powtórzenia, przysłowia i frazeologizmy. Na przykład w rozdziale trzecim bada, jak Orzeszkowa, konstruując wizerunki Pawła i Franki, wykorzystuje możliwości zestawiania przeciwstawieństw, używa epitetów przywoływanych szeregowo, intensyfikujących i precyzujących charakterystykę Kobycckiego, wyzyskując poetyckie porównania czy metafory oraz formy werbalne; w rozdziale czwartym zaś wskazuje formy nominalne oraz werbalne, w tym charakterystyczne dla języka baśni, czy zmetaforyzowane wyrażenia i frazy kształtujące analizowane postaci.

Skutkiem gruntownie przeprowadzonych badań są wnioski naukowe zamieszczone w syntetycznym *Zakończeniu*, krótko podsumowujące językową kreację „realnie i rzetelnie wykreowanych postaci ojca” (s. 186), w tym: protoplastów opisywanych w powieściach rodów; Benedykta Korczyńskiego, Fabiana Bohatyrowicza; żyjących we wsi chłopskiej Piotra Dziurdzi, Stepana Dziurdzi, Michała Kobycckiego i Filipa Koźluka; ojców nieobecnych, jak Bolesław Kirło i Ignacy Orzelski; wierzbowego ojca Pawła Kobycckiego, co prowadzi do wieńczącej pracę konkluzji: „z dużą dozą prawdopodobieństwa na wizerunek ojca w powieściach nadniemeńskich E. Orzeszkowej, stworzonych przez ich autorkę w dojrzałym wieku, miały wpływ również jej relacje rodzinne i doświadczenia w czasach dzieciństwa i wczesnej młodości, czego ślady odnajdziemy w wydanych biografiach pisarki i ich opracowaniach” (s. 195).

Warto podkreślić, że Autorka wybrała trudną materię badawczą, jaką jest językowostylistyczna kreacja postaci, zaś wielostronność analizy wskazuje na gruntowną i krytyczną znajomość literatury przedmiotu. Z satysfakcją więc należy odnotować, że językoznawcza literatura naukowa wzbogaciła się o kolejną ważną i wartościową pozycję.

Jowita Żurawska-Chaszczevska